

HT Forum: Första världskriget – katastrof eller katalysator?

Seminarium hållet på Bokmässan i Göteborg den 25 september 2014

ANNA WIESLANDER (moderator), STEFAN AMIRELL (inledning), NILS FABIANSSON, SOFI QVARNSTRÖM, LINA STURFELT & GUNNAR ÅSELIUS

Stefan Amirell

God middag och välkomna till seminariet "Första världskriget – katastrof eller katalysator". Jag heter Stefan Amirell och är redaktör för *Historisk tidskrift*. Seminariet arrangeras av *Historisk tidskrift*, tillsammans med Riksbankens Jubileumsfond och Utrikespolitiska institutet, och skall framför allt behandla två teman i relation till första världskriget, som vi hoppas skall vara lite provocativa och kanske rucka på våra invanda föreställningar om kriget.

Det första temat är första världskriget som katalysator för det moderna samhällets framväxt. De flesta av oss har nog vant oss vid att betrakta första världskriget som ett tragiskt och meningslöst krig – vilket det naturligtvis på många sätt var – men medan kriget pågick var det många som också ville se det som en katalysator, ett stålbad som skulle bidra till att skapa en modernare och mer demokratisk och rättvis värld. Och i backspeglarna kan vi också se att kriget medförde stora sociala och politiska förändringar, som vi ofta förknippar med det moderna samhället. Var kriget till och med nödvändigt för det moderna samhällets framväxt?

Den andra frågan, som vi kommer att ställa oss, handlar om minnet av kriget i dag, 100 år senare. Den dominerande bilden, kanske särskilt i Sverige under efterkrigstiden (d.v.s. efter 1945, red. anm.), har handlat om det mänskliga lidandet som kriget orsakade. Samtidigt har berättelserna i de krigförande länderna handlat om nationell enighet, om uppoffringar, om hjältemod och andra liknande teman. Hur påverkar de här och andra föreställningar möjligheterna att förstå första världskriget utifrån dess egen tid, de historiska aktörerna och de meningar och motiv,

som tillskrevs kriget i samtiden? Är det kanske till och med så, att våra försök att distansera oss från kriget säger mer om oss och våra försök att distansera oss från krigets barbari, och att vi därmed också säger att vi är mer civiliserade än de var, 100 år senare?

Jag är glad över att kunna presentera vår panel, som består av fyra av de främsta forskarna i Sverige kring första världskriget, som alla har olika ingångar till kriget:

Lina Sturfelt, historiker och lektor i mänskliga rättigheter vid Lunds universitet, och författare till avhandlingen *Eldens återsken: Första världskriget i svensk föreställningsvärld*, som kom 2008. Hon har även skrivit flera artiklar och bokkapitel om första världskriget.

Gunnar Åselius, professor i historia, särskilt militärhistoria vid Försvarshögskolan, som bland annat har medverkat i antologin *Scandinavia in the First World War: Studies in the War Experience of the Northern Neutrals* som flera andra här har medverkat i (d.v.s. Lina Sturfelt och Sofi Qvarnström, red. anm.) och som kom 2012.¹

Nils Fabiansson, historiker och arkeolog, tillika redaktionssekreterare vid *Historisk tidskrift*, i det här sammanhanget framför allt författare till boken *Historien om västfronten: I spåren av första världskriget*, som kom i våras (2014).

Sofi Qvarnström, som är litteraturvetare och biträdande lektor i retorik vid Lunds universitet, som också har skrivit en avhandling om första världskriget, som heter *Motståndets berättelser: Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, från 2009.

Samtalet kommer att ledas av Anna Wieslander, ställföreträdande direktör och informationschef för Utrikespolitiska institutet.

Därmed lämnar jag ordet till panelisterna, som först var och en ska inleda med ett kort anförande om sin syn på första världskriget. Därefter följer en paneldiskussion, som Anna Wieslander kommer att leda.

Lina Sturfelt

Jag kollade upp synonymer för katastrof, och tänkte läsa upp några av dem för er. Där stod det bland annat: Stor olycka. Tragedi. Förödelse.

1. Lina Sturfelt, "The Call of the Blood: Scandinavia and the First World War as a clash of races"; Sofi Qvarnström, "Recognizing the other: The Armenian Genocide in Scandinavian literature" och Gunnar Åselius, "Military history in the age of military change: Carl Bennedich, the Swedish General Staff, and the First World War", i Claes Ahlund (red.), *Scandinavia in the First World War: Studies in the War Experience of the Northern Neutrals* (Lund 2013).

Sammanbrott. Ruin. Dråpslag. Stort misslyckande. Nederlag. Undergång. Apokalyps. Men också En avgörande vändpunkt. Peripeti. Om man tittar på de här orden, kan man väl säga att rätt många av dem kan passa in på första världskriget, och att de också stämmer överens i alla fall delvis med dåtida föreställningar och ord som man använde för att försöka fånga det här kriget, och inte minst föreställningen om den europeiska civilisationens sammanbrott, kriget som ett slag mot den europeiska självkänslan, som vi kan återkomma till.

Så i ett efterhandsperspektiv, som historiker, om man ser tillbaka, så för mig får ju svaret bli: Ja, det var en katastrof. Och man talar ibland om första världskriget som 1900-talets urkatastrof, den egentliga startpunkten för 1900-talet. Även om man inte enbart såg det så under kriget så menar jag, att det på ett sätt var detta. Utan första världskriget hade utvecklingen tagit en annan riktning, den hade sett annorlunda ut, även om det kanske är svårt att säga exakt hur.

Men jag tänker också på den här avgörande vändpunkten, att första världskriget snabbade på vissa processer. Avsiktligt eller oavsiktligt utlöste det också en mängd skeenden. I januari i år hade en mängd stora europeiska tidningar, bland andra *The Guardian*, *Süddeutsche Zeitung*, *El País* och *Le Monde*, ett samarbete, där de gjorde en lista med 15 punkter om varför första världskriget fortfarande är aktuellt i dag och vad som är dess bestående arv. Det blev en lista med allt från posttraumatisk stress och planekonomi till situationen i Mellanöstern. Men jag tänkte bara nämna ett exempel, och det gäller utvecklingen av blodbanker. Under första världskriget blev behovet av blod väldigt stort, som ni kan förstå, och då utvecklade man också metoder att undvika att blodet koagulerade, samt metoder för att kyla blod, så att man kunde bevara det vid frontlinjen. Och det tycker jag bara är ett sådant lysande exempel: Vi har ett av historiens största blodbad, som då oavsiktligt gav upphov till den moderna blodgivningen – de första blodbankerna etablerades sedan i London efter kriget – en innovation som sedan har räddat väldigt många liv. Detta som ett exempel på sambandet mellan katastrof och katalysator.

Men man kan också nämna några andra följder, som vi kan komma tillbaka till i diskussionen, men som jag tycker har varit avgörande, till exempel masspolitikens genombrott efter första världskriget; en form av demokratiseringsprocess, som skyndades på i de liberaldemokratiska

staterna, men en masspolitik som också senare kom till uttryck under fascismen och kommunismen. En större lojalitet med staten än vad som varit fallet innan första världskriget. Ett mer totalt krig, som i sin tur ledde till ytterligare våld, brutalitet och totalitarism. Men också naturligtvis till exempel ett uppsving för fredsrörelsen och utvecklandet av Nationernas förbund. Där sätter jag punkt tills vidare.

Gunnar Åselius

Ja, det är alltid problematiskt detta. Vi har så att säga det förflutna som vi har. Vi kan inte backa tillbaka och se vad som hade hänt om inte... Det är klart att utan första världskriget hade världen förmodligen förändrats ändå sedan 1914. Sådana saker som man tänker på är ju naturligtvis kolonialväldenas fall – men hur länge hade de kunnat existera vidare egentligen? Och man kan tänka på Europas tidsålder som tar slut och att USA blir den stora ledande makten i världen – men det märker man ju inte förrän efter ett världskrig till, och den processen hade förmodligen också ägt rum. Vi kan tänka på modernismens genombrott till exempel, men det är på gång redan före första världskriget och någonting hade väl så småningom hänt också på det området. Det jag tänker på från mitt eget fält, militärhistoria, det är att man går över från en statisk linjär krigföring till ett mer så att säga dynamiskt slagfält. Man brukar säga att en soldat som hade fått åka i en tidsmaskin från första världskrigets första veckor 1914 fram fyra år i tiden till de avgörande striderna 1918, han hade inte känt igen sig. Han hade inte förstått vad det var som hände. När kriget på västfronten har pågått så pass länge att man är framme vid 1918 så har man helt nya dimensioner i krigföringen: arméerna är mycket mera utspridda, flyg deltar, stridsvagnar deltar, artilleriet skjuter bortom synhåll och så vidare. Men ännu intressantare är att hade man tagit en soldat från 1918 och skickat honom framåt i tiden, så hade han kunnat landa i andra världskriget 1940 och förmodligen i Irakkriget 2003, och han hade däremot kunnat förstå vad det var som hände runtomkring honom. Helikoptrar hade varit något nytt och konstigt, men han hade kunnat förstå vad de hade haft för funktion i striden. I den meningen förändras allting genom första världskriget.

Frågan är ju sedan vad som därutöver hände i världen på grund av första världskriget. Skall man tänka på ytterligare förändringsprocesser så är det ju övergången från de där mångnationella dynastiska imperierna

i Europa – det österrikiska-ungerska, det ottomanska, det ryska – och konflikterna mellan de gammaldags statsbildningarna och de moderna föreställningarna om vad en medborgare är och vad ett samhälle är. Där är det ju så att här finns det en förväntan om att medborgarna i det här massamhället som Lina Sturfelt talade om, helst så långt som möjligt ska vara etniskt och ideologiskt homogena. Det gör ju också att moderniseringsprocessen för med sig en del otrevliga saker. Framför allt kan man tänka på folkmordet i Ottomanska riket på armenier och andra kristna grupper. Det är ju inget som drivs igenom av ett gammalt fallande imperium utan av en grupp ganska progressiva unga officerare, ungturkarna, som bejaktar moderniseringen. Det finns ju liknande tendenser naturligtvis i andra länder. I Sverige har vi haft en diskussion om övergrepp som ägde rum senare under 1900-talet och riktade sig både mot individer och olika minoritetsgrupper vilka hade svårt att passa in i den moderna välfärdsstaten. Detta är givetvis ingenting som kan jämföras med folkmordet på armenierna, men pekar ändå i problemets riktning. Det finns ingen naturlig motsättning mellan katastrof och modernisering. Det är företeelser som delvis faller samman.

Nils Fabiansson

Alla här i panelen är nog eniga om att det är en katastrof vi talar om – vi skojar ju inte, även om vi provocerar! Det var verkligen en katastrof utan like. Inte desto mindre kan vi ha perspektiv på det. Nu är det 100 år sedan, och vi måste ha rätt att få titta på det med vår tids ögon, med vårt perspektiv. Det är ungefär som när historiker tittar på pesten och kan konstatera att många av dem som levde kvar efter pesten – de som överlevde – faktiskt hade det på många sätt bättre än tidigare. Den typen av frågor kan man ju faktiskt ställa, det har ju gått 100 år, så det är inte helt omänskligt.

Vi talade om perspektiv: De som skrev den här historien om första världskriget, de som berättade den för oss, de som vi fortfarande lyssnar på när vi talar om första världskriget, de levde under 1920-talet. De befann sig mitt i en kris, en efterkrigskris, och därefter i en ekonomisk kris. De hade upplevt en katastrof utan like i historien naturligtvis. De talade då om det som de själva upplevt som den värsta katastrofen någonsin, av förklarliga skäl, men 20 år senare hände det ytterligare en katastrof, som var mycket, mycket större – det andra världskriget var

naturligtvis mycket större än första världskriget. Om man leker med tanken och vänder på alltihop: vi tänker oss att första världskriget kom efter det andra, alltså att konflikten som vi kallar första världskriget istället kom efter det som vi kallar det andra världskriget, då skulle man ju inte tala om det betydligt mindre första världskriget som en katastrof utan kanske som ett efterskalv. Under andra världskriget bombades två städer med atombomber. Något liknande gjorde man inte alls under det första världskriget. Vi talade tidigare om folkmord, men under andra världskriget begicks ett folkmord som var jag vet inte hur många gånger värre. Vi måste kunna ifrågasätta 1920-talets människors berättelser lite för att kunna sätta det de talade om – och var uppfyllda av – i perspektiv.

Detta är ju också en lek lite grann med alternativ historia: vad hade hänt om inte just detta hade hänt? Vi talade om katalysator, att kriget påverkade samhället, att något hände extra mycket, extra fort kanske... Vi är på Bokmässan – det finns ju en litterär science fiction-genre som heter *steampunk*, ”ångpunk”, som Jules Vernes ungefär, där man åker omkring i luftskepp och man har maskiner av mässing, man har ingen bensinmotor eller elektricitet. Det är alltså en genre som leker med tanken att historien skulle kunnat gå annorlunda om man tankar bort allt det som på något sätt första världskriget tvingade fram i utvecklingen.

Men som Gunnar Åselius påpekade, utvecklingen hade nog gått åt det här hållet ändå, det tror vi nog här allihop också. Denna typ av stora händelser orsakas av processer och strukturer. Det är egentligen inte kriget som enskild händelse som är en katastrof utan själva processen som leder dit. Både första och andra världskriget är resultatet av samma process, skulle jag föreställa mig.

Apropå katastrof som katalysator: Vid ett föredrag jag höll härom veckan var det någon i publiken som frågade mig om det finns någonsans i historien som man kan jämföra med hur mycket man jobbade och slet under första eller andra världskriget. Kan man mobilisera den kraften av arbete, av energi och mänskligt arbete, har det gjorts i något annat sammanhang, var frågan? Inte mig veterligen, blev mitt svar. Kriget är en otrolig mobilisering av kraft och energi och av arbete... Jag brukar tänka på, när jag återvinner locken till marmeladburkar och sådant, när jag står där vid miljöstationen och petar in dem i de stora gröna återvinningsbehållarna, då brukar jag tänka på de stora slagskeppen som sänktes under första världskriget, den mängden stål som har produce-

rats, så många män som arbetat i gruvorna och grävt fram det här järnet, som sedan gjorts till stål och till stora slagskepp som nu ligger på havets botten. Och där står jag och petar in ett litet marmeladburkslock för återvinning. De här två världskrigen... en otrolig mobilisering. Jag tror nog inte vi kan föreställa oss det faktiskt.

Sofi Quvarnström

Ytterligare ett sätt att se på frågan om kriget som katalysator eller katastrof är att säga att frågan egentligen är felställd – för att formulera frågan på det sättet innebär att ställa mänskligt lidande och död mot teknisk utveckling, materiell välfärd och demokratiseringsprocesser. Och erkänner man människolivets okränkbarhet så skulle man kunna säga att det inte går att ställa detta mot varandra.

Men det betyder naturligtvis inte att det inte kan vara intressant och fruktbart att betrakta världskriget som en katalysator för händelseutvecklingen under 1900-talet. Och för mig, som har en bakgrund som litteraturvetare, ligger det nära till hands att göra en koppling mellan kriget och modernismen. Det brukar ju sägas att första världskriget hade en avgörande betydelse för modernismens utveckling under första hälften av 1900-talet. Man sökte ett nytt språk för att kunna gestalta erfarenheterna av kriget, meningslösheten, värdeförlusten. Man upplevde att det traditionella språket inte räckte till och att det krävdes nya sätt att uttrycka sig på. Ett exempel är dadaismen, som kan beskrivas som ett slags antilitteratur eller antikonst, och som är tydligt påverkad av krigsupplevelsen.

Men här kan vi invända att den modernistiska rörelsen hade startat redan före kriget. Vi kan till exempel tänka på futurismen och på Marinettis manifest som publicerades redan 1909 i *Le Figaro* eller på Majakovskij, företrädare för den ryska futurismen, som även han publicerade sitt manifest innan kriget bröt ut. På ett visst avstånd från krigslarmet satt Proust och började skriva *På spaning efter den tid som flytt*. Så de modernistiska experimenten var redan på gång, men precis som Gunnar Åselius var inne på i sitt inledningsanförande, så finns det en tendens att gärna se kriget som det som hade avgörande betydelse och som just den här katalysatorn för många av de moderna processerna. Riktigt så enkelt är det alltså inte.

En annan aspekt av saken som jag tycker är intressant att reflektera

över, handlar om vilka ämnen de språkexperimenterande författarna ägnar sig åt. För om det nu var så att kriget gav upphov till en bristkänsla hos författarna och ett behov av att hitta ett nytt språk som kunde beskriva erfarenheten av kriget, då kan man fråga sig varför det inte är modernisterna som är de främsta krigsskildrarna? För så är det ju faktiskt inte. De verk som gått till eftervärlden för sina skildringar av krigsupplevelserna, de stora romanerna – till exempel Henri Barbusse's *Elden* som kom redan under kriget eller Erich Maria Remarques *På västfronten intet nytt* som kom i slutet av 1920-talet – är skrivna i en äldre, realistisk tradition. Lika så är de engelska krigspoeterna, som själva stred i kriget och gav ut sin krigslyrik åren under och efter kriget, påverkade av mer traditionell lyrisk diktning.

Detsamma skulle man kunna säga gäller Sveriges litteratur, som jag framför allt ägnat min forskning åt. Förvisso kommer modernismen senare till Sverige, men det är inte heller de mest nydanande eller uppburna författarna som skriver om kriget. I stället är det debutanter, arbetarförfattare och populärlitterära författare som skildrar kriget, och de går snarare tillbaka och plockar upp den litterära traditionen från 1880-talet, då man ville sätta problem under debatt och det skrevs en politisk litteratur med tydlig tendens.

Anna Wieslander

Tack så mycket! Vi kommer strax att återvända till Sofi Qvarnström och litteraturen, men jag tänkte börja hos Nils Fabiansson. I din bok *Historien om västfronten* så lyfter du ofta fram och argumenterar mot den här bilden av första världskriget som det meningslösa kriget, mot den lite förenklade bilden, som kommit att dominera, som det till och med finns en rörelse kring, *No Glory*-rörelsen i Storbritannien, som kändisar ansluter sig till. Det var kanske inte så kriget förstods i sin samtid, och det lyfter du fram och visar på olika sätt. Vissa uppfattade att kriget hade en mening, inte en glorifierad mening, om jag förstår dig rätt, utan mer att det var ett stålbad som kanske var nödvändigt för en förändring, som skulle komma. Varför är det viktigt som historiker, att gå tillbaka till och visa hur kriget förstods av sin samtid?

Nils Fabiansson

Det meningslösa, som vi talar om, det är litteratur, det är en kulturell skildring av kriget, skulle jag säga. Jag tror inte jag kan beskriva eller veta hur alla eller ens de flesta kände. Vi talar om hundratals miljoner som var inblandade, det är naturligtvis helt omöjligt att sammanfatta deras uppfattningar. Några av dem kände säkert att det var lika meningslöst, som jag kände när jag gjorde lumpen. Men jag begrep inte när jag gjorde lumpen, att det jag gjorde faktiskt hade betydelse i det stora kalla kriget, att jag var en liten kugge i det stora. Det är olika saker vad någon känner och vilken betydelse samma person faktiskt har. I krig kan ju till exempel det att någon offerar sig på något sätt ha betydelse, det vet man ju inte alltid själv som soldat. Det är olika frågor, men det som dominerar i diskussionen om första världskriget är naturligtvis att det var meningslöst. I militärhistorien, som Gunnar Åselius talar om, talar man kanske inte i de termerna, eftersom det inte är fruktbart, men i kulturkretsar talar man däremot så, liksom i fredssammanhang. Det meningslösa har då plötsligt en stark betydelse, man försöker skapa fred av det meningslösa.

Anna Wieslander

Uppfattar du att det fanns en utbredd insikt bland dem som deltog i första världskriget om att det här var något man gjorde för att det skulle bli en förändring?

Nils Fabiansson

Ja, du syftar på Ernst Jünger, som jag skrivit om.² Ernst Jünger var en tysk officer, han var löjtnant under en stor del av kriget. Han var kanske nästan filosof, och han uppfattade det här som meningsfullt just på det sättet att det var ett stålbad. Men det gjorde han kanske framför allt efteråt. Naturligtvis kände han att det var meningsfullt medan det pågick, han var tysk övre medelklass, och hade uppgiften att leda ett kompani under andra hälften av kriget. Han hade en meningsfull position i kriget. Sedan var han en väldigt starkt tänkande människa, och hade idéer efter kriget som handlade till exempel om att skyttegravssoldaterna skulle bli duktiga arbetare i det nya samhället, den typen av tankar – han var väl på 1920-talet åt det vad vi i dag skulle kalla fascistiska hålllet, men lämnade det när Hitler tog makten.

2. Nils Fabiansson, *Das Begleitbuch zu Ernst Jünger In Stahlgewittern* (Hamburg 2007, reviderad utgåva 2010).

Men jag tror, att de allra flesta människorna som var med i första världskriget, de reflekterade nog inte i de termerna över huvud taget. De kom från jordbruket, gruvorna och fabrikerna och hade nog inte reflekterat över sin position i samhället tidigare på det sättet, och gjorde nog inte det nu heller, utan gjorde vad de blev tillsagda.

Gunnar Åselius

Det är viktigt att komma ihåg att de här protesterna mot kriget som meningslös erfarenhet, de bärs ju fram framför allt av skönlitteraturen – av memoarer eller av på krigsdeltagares upplevelser baserad fiktion. Alla de här böckerna kom ju i stort sett 1929–1930: Erich Maria Remarque, Siegfried Sassoon, Robert Graves, Ernest Hemingway. Det går tio år av fred under vilka man inte alls pratar om kriget som meningslöst. Man pratar om det som sorgligt, och som ett offer och om att ”vi skall alltid minnas dem som dog”. Man uppfattar det även som viktigt och man hoppas att ”nu skall hädanefter fred råda eftersom vi slagit ned dessa mörka krafter, infört demokrati, Nationernas förbund” och så vidare. Först senare kommer den här pacifistiska reaktionen. Den har egentligen att göra med en besvikelse på hur världen har utvecklats under 1920-talet, men det är inte direkt kopplat till första världskriget som erfarenhet. Vi omformulerar hela tiden vårt förflutna. Vi gör det som individer, vi gör det som samhälle också. Den ena upplevelsen behöver inte vara mer autentisk eller riktig än den andra.

Anna Wieslander

Sofi Qvarnström, du har ju forskat om skönlitteraturens roll under första världskriget i Sverige och hur den bidrog till kritik av kriget, men också drev social förändring i bredare bemärkelse. Skulle man kunna säga att även om Sverige inte var med i första världskriget, så blev vi ändå starkt påverkade av de här krafterna? Kanske till och med att vissa rörelser hade nytta av den kraft och diskussion som väcktes i samband med första världskriget i fråga om social och modern förändring?

Sofi Qvarnström

Ja, det kan man absolut säga. Både skönlitteraturen och den allmänna samhällsdebatten var väldigt upptagna av kriget under de här åren. Det som sker ute i Europa angår också Sverige och påverkar händelseut-

vecklingen på hemmaplan. I skönlitteraturen kan man se hur författare försökte skriva in Sverige i den europeiska krigshistorien för att på så vis visa hur även vi är en del av krigserfarenheten. Det blev ett sätt att hävda nationens betydelse – oavsett om det är nationen som Tysklands-/ententevän eller som neutral medlare. Det finns bland annat en episod hos Elin Wägner – som var en av de framträdande krigskritikerna – där hon gestaltar hur en kvinna förlorar sin son. Men inte ute i kriget, för det här är en berättelse som utspelar sig i en svensk småstad, utan under militärtjänsten i Norrland där han skadas och dör under färden till läkaren. Det kan ses som ett sätt för Wägner att skapa ett slags identifikation eller samhörighet med mödrarna ute i Europa som förlorar sina söner ute i kriget.

Elin Wägner är bara ett exempel på en av många kvinnor som utnyttjade händelseutvecklingen för att föra fram sina alternativa pacifistiska och feministiska samhällsvisioner. Hon var aktiv både i rösträttsrörelsen och den kvinnliga fredsrörelsen, och dessa satte avtryck i krigsdebatten. De arbetade parallellt, kan man säga, både för rösträtt och mot kriget, genom att hävda att om kvinnorna hade rösträtt och var fullvärdiga medborgare skulle världen se annorlunda ut. Det var den här tanken om en moderlighetspacifism som många förde fram. Den utgår från att kvinnor har särskilda egenskaper – inte nödvändigtvis medfödda – som också behövs ute i samhället. Det handlar om egenskaper som omsorg och lyhördhet eller ett fokus på familjen och hemmet. Skulle detta komma samhället till del skulle vi också se en fredligare värld. Så gick resonemanget.

Det är också märkbart att kvinnliga författare intog lika framträdande roller i antikrigsdebatten som manliga författare, och att kriget för vissa blev en faktor som påskyndade deras steg ut i offentligheten och den politiska debatten. För Marika Stiernstedt var det så, och hon inledde ett aktivt engagemang under krigsåren, som korrespondent i Frankrike där hon bland annat besökte fronten, som föredragshållare och debattör för ententen och som skönlitterär författare. Hon har själv sagt att det var kriget som fick henne att ta politisk ställning, och hennes engagemang avstannade inte i och med krigets slut utan hon fortsatte att göra sig hörd i liknande frågor, också under andra världskriget.

Anna Wieslander

Ett konkret resultat av första världskriget var att Nationernas förbund bildades 1920 med den stora uppgiften att förhindra framtida storkrig i Europa. Nationernas förbund kanske också uppfattas som meningslös i historieskrivningen, eftersom NF misslyckades med sin uppgift att bibehålla freden och andra världskriget bröt ut ganska kort inpå. Lina Sturfelt, vad skulle du säga kring Nationernas förbund, var det ändå inte ett slags multilateral födelse som har betydelse in i vårt nuvarande stats-system och i utvecklingen av internationell rätt?

Lina Sturfelt

Jo, det skulle jag ju säga att det hade. Och att just som du säger, bara för att vi vet i dag att det misslyckades, är det ju lätt att tolka det i ljuset av att det var en misslyckad idé redan från början. Ser man längre tillbaka i historien, så var det ju något kvalitativt nytt, något man hade drömt om sedan Kant på 1700-talet och så vidare, att ha en mellanstatlig organisation där olika stater skulle samverka. Sedan kan man se ändå just som Gunnar Åselius var inne på, att man var också formad av sin förkrigsvärld. USA:s president Wilson, som var ledande med idén om NF och rätten till nationellt självbestämmande, var också präglad av en imperialistisk tidsanda, så att det nationella självbestämmandet gällde inte för alla utan framför allt då för europeiska stater, trots försök från vissa före detta koloniala länder att bli representerade, så blev de inte det utan man skulle vänta viss tid. Och Tyskland fick inte vara med, Sovjet fick inte vara med, och så vidare, det är klart att det fanns problem. Men på sin tid knöt man, inte minst i de nordiska länderna, stort hopp till NF och dess möjlighet att lösa konflikter, och på 1920-talet löste man också faktiskt en hel del.

Anna Wieslander

Även skydd för minoriteters rättigheter var något som utvecklades?

Lina Sturfelt

De nya staterna som bildades, framför allt i centrala och östra Europa fick inskrivet i sina författningar att de skulle garantera specifika minoriteters rättigheter, och på det sättet var det en klar förbättring rättighetsmässigt mot hur det hade sett ut före kriget.

Anna Wieslander

Du nämnde, i din inledning, masspolitiken som kom efter första världskriget, delvis kopplad till demokratiseringen, men även med paralleller till fascismens och nazismens utveckling. Masspolitiken verkade åt olika håll?

Lina Sturfelt

Kriget är ju demokratiserande så till vida att det är massamhället som deltar, i stort sett hela befolkningen deltar, hela befolkningen är offer och så vidare. Däremot kanske man i dag tänker sig det som den liberala demokratins genombrott, men ser man till kvinnorna till exempel så kanske kriget snarare fördröjde rösträtten och splittrade den rörelse som fanns innan kriget. Och vidare knöts rösträtt också hårt till insatser i strid till exempel, det var inget som vi på ett givet sätt fick efter kriget. Och dessutom kom rörelser som fascismen och kommunismen senare också att utnyttja det här med massornas kraft, att tala till och för massorna, snarare än att kriget bara hade en entydigt positiv demokratiserande tendens.

Anna Wieslander

När man lyssnar på dig hör man hur det fanns en rad av tendenser kring nationalstaten, mänskliga rättigheter, demokrati, industrialism, kolonialväldenas nedgång och så vidare, som då hade påbörjats. Det är svårt att avgöra exakt vilken roll första världskriget spelade som katalysator. Man kan hävda att första världskriget påskyndade vissa av de här processerna, men också gjorde att vissa blev ledande paradigmer. Ett annat exempel som lyfts fram är ryska revolutionens nära koppling till första världskriget. Gunnar Åselius, vad har du för reflektioner kring det?

Gunnar Åselius

Även här finns det ju en uppfattning om att det är en väldig massa krafter igång i Ryssland i början av 1900-talet som verkar för en modernisering av samhället efter den revolution som man hade haft 1905. Man hade en utveckling av pressfriheten, en spännande kulturell utveckling och man hade en väldigt snabbt växande ekonomi. En av anledningarna till nervositeten i Berlin 1914 och beredvilligheten till att gå i krig är att man fruktade att "om vi väntar med det här så kommer Ryssland att

om ett par tre år ha moderniserat sin krigsmakt så mycket, att det är oundvikligt att vi blir besegrade”. På samma sätt finns det numera vissa tendenser också bland historikerna när det gäller synen på Rysslands skuld till första världskriget. På senare år har en historiker som Sean McMeekin hävdad att Ryssland spelade en betydligt mer aktiv roll för att få till kriget än man förut har föreställt sig. Bland annat var ryssarna intresserade av att få kontroll över Svarta havsutloppen.

Men sedan är också bilden av Ryssland under kriget målad i en smula bjärta färger genom tidigare historieskrivning, inte minst under Sovjet-tiden. Tsardömet visade sig faktiskt vara väldigt slagttåligt. De fick till slut igång en ganska hyfsad krigsproduktion under kriget och är självförsörjande på ammunition när man kommer fram mot 1916–1917. Sedan blev det som det blev och det hela bröt ändå samman på grund av transportkaos och livsmedelsbrist i städerna, och vi vet att bolsjevikerna kom till makten i Ryssland 1917. Just detta – att bolsjevikerna kom till makten är någonting som är svårt att föreställa sig utan första världskrigets kris. Sedan kan man knyta tillbaka och se på de här regimerna som upprättades i Europa under mellankrigstiden av den generation som hade upplevt kriget: figurer som Adolf Hitler och Benito Mussolini och deras *entourage*. Män som är formade av den här brutala upplevelsen blir naturligtvis också brutala när de styr och betraktar politiken på ett darwinistiskt sätt. I det ryska fallet är det så att huvuddelen av bolsjevikledarna inte deltog i första världskriget utan snarare formades av inbördeskriget i Ryssland 1918–1921, men de brutaliserades givetvis på samma sätt. Att det här gänget kunde ta makten i Ryssland som de gjorde 1917 beror på en väldig massa omständigheter, vilka är tydliga kopplade till kriget. Det finns ett citat av Lenin i Schweiz från 1913 som om jag minns rätt lyder: ”jag lär aldrig få uppleva en revolution i Ryssland under min livstid”.

Anna Wieslander

Det är alltså egentligen inte tsarens fall utan kommunismens etablering som kan kopplas till första världskriget, och därmed också egentligen andra världskriget och hela kalla-krigshistoriken som etableras.

Nu är det ju i år 100 år sedan första världskriget bröt ut och detta har uppmärksammats i många länder. Man kan diskutera om det är något man firar eller högtidlighåller. Vilka syften tjänar minnet av första världskriget i dag 100 år senare? Det är en lång tid som har passerat.

Lina Sturfelt

Jag tycker det är intressant att följa minnesåret, för att tittar man på den europeiska debatten ser man just att det är ett levande krig, det pågår fortfarande en minneskamp om det här kriget. Bildandet av *No Glory*-rörelsen i Storbritannien till exempel, den kan man säga kom mycket som ett svar på den konservativa regeringens högtidlighållande av det här året, där man verkligen har velat göra det här till ett slags nationell högtid, som alltså ska fungera nationell samlande i Storbritannien i dag, där man menar att det här var inte en meningslös tragedi, utan vi har rätt att vara stolta över det här kriget. Detta har ju varit linjen från regeringens sida, medan *No Glory in War* mer ansluter till den dominerande tragediberättelsen, att vi inte kan minnas kriget som något annat än både en militär och mänsklig katastrof, där minnet av kriget då istället skall tjäna syftet att stimulera till fred och samarbete. Intressant är att det också förekom rykten om att Tyskland gått ut och bett britterna att tona ned det här högtidlighållandet för att inte förstärka antityska känslor inom EU, och att man i Tyskland i år snarare, om man alls har högtidlighållit krigsminnet, har skrivit in första världskriget i berättelsen om Europasamarbetet, att det var här Europatanken på något sätt också föddes. Så här kan man ju också se en skillnad mellan segrarna och förlorarna i kriget och hur man därför i dag förhåller sig till minnet av kriget på olika sätt.

Gunnar Åselius

En intressant sak som kan observeras är hur kriget ihågkoms i Europa respektive USA under mellankrigstiden. När president Wilson instiftade "Armistice Day" den 11 november 1919 är det de fallna hjältarna som ska hedras och tacksägelse över segern som ska uttryckas, men stöd för internationell fred och rättvisa ska också uppmärksammas. År 1926 uppmanade kongressen president Coolidge att förklara 11 november till en dag för "tacksägelse och bön och aktiviteter för att säkerställa freden genom god vilja och ömsesidig förståelse mellan nationer". Och när 11 november till slut blev offentlig helgdag 1938 så sades det uttryckligen att det är en dag som tillägnas "världsfredens sak". I Europa däremot hade man en annan typ av firande som var fokuserat på lidande och offer på ett lite lågstämt, sorgset och fosterländskt sätt. Och sedan när vi kommer in i vår egen tid så har ju de här sätten att minnas kriget förskjutits

och bytt plats. I Europa är ju 11 november nu snarare något som högtidlighålls i Europatankens sken: ”Det här får aldrig hända igen, nu har vi försonats och vi skall minnas kriget just av den här anledningen – för att påminna oss om vikten av att hålla fred.” I Amerika omvandlades däremot vapenstilleståndsdagen år 1954 – efter Koreakriget – till veterandagen och tillägnas sedan dess veteranerna från USA:s alla krig. Samtidigt tonades de pacifistiska inslagen ned och det fosterländska motivet gavs en dominerande plats. Det ses numera som en del av USA:s roll i världen att då och då behöva gå ut i krig för att upprätthålla ordning och viktiga principer. Det förväntas nya generationer vara beredda att göra framöver. Därigenom får det här firandet en annan funktion än det hade under mellankrigstiden. Förändringarna av minnesfirandet på ömse sidor Atlanten visar alltså på ett tydligt sätt hur makten och rollfördelningen i det internationella systemet förskjutits mellan världsdelarna.

Nils Fabiansson

Jag måste säga, att det finns ju något intressant med EU... EU bildades ju efter andra världskriget, naturligtvis i spåren efter andra världskriget, man ville inte fortsätta ha konflikter mellan Tyskland och Frankrike, framför allt. Men det minne man tog fram, och som man använde för att ena de här två länderna på 1960-talet, var inte det andra världskriget utan det första världskriget. De gamla skamliga krigskyrkogårdarna, som fransmännen hade gjort åt tyskarna efter första världskriget, med svarta träkors... de renoverades precis på 1960- och 1970-talen, när man som mest drev på EU:s bildande. Man använde alltså det första världskrigets symboler för att ena Europa efter det andra världskriget.

En annan sak som är intressant nu på sistone, jag vet inte om ni lagt märke till det, är att när Storbritannien skulle inleda högtidligheterna vid 100-årsminnet, så var det inte i London man träffades med kungligheter och så, utan i Glasgow, i Skottland, alltså det land som höll på att lämna Storbritannien i en folkomröstning. Man använde alltså första världskriget för att binda samman de här två länderna, det blev tydligt.

Sofi Qvarnström

Jag tänker mer på vilken roll de fiktiva berättelserna har för minnet av kriget – och då egentligen både på de fiktiva berättelser som skapades under kriget och de som kommit efteråt och som fortfarande produceras,

nu mera kanske som film eller tv-serier. Vad jag har sett i de skönlitterära romaner och noveller som skrevs av de svenska författarna under kriget är att vi faktiskt undkom den här polariseringen mellan kriget som antingen meningslöst eller meningsfullt. Och detta trots att jag främst ägnat mig åt pacifistiska, krigskritiska författare. Därför att i fiktionen finns den här möjligheten att skildra flera sidor, komplexa skeenden och skapa identifikation även med gestalter som är osympatiska. Vi får en förståelse för karaktärers agerande genom att vi får komma nära dem, vi får se hur de handlar, men också känna deras känslor, tänka deras tankar. Därmed kan vi få förståelse också för det främmande och det till synes oförståeliga – och det menar jag är en anledning till varför vi bör minnas kriget också genom fiktionen.

Stefan Amirell

Där får vi tacka panelen, och vår moderator och även Riksbankens Jubileumsfond, som gjort det här möjligt, och tack alla i publiken som har kommit för att lyssna.